

Suomi Saksan kansallissosialistien anastaman taiteen vastaanottajamaana?

Tiina Koivulahti – Maarit Hakkarainen

Saksan kansallissosialistit organisoivat historian suurimman taideanastusoperaation. Tämä toteutettiin Saksassa ja sen miehittämällä alueilla 1933–1945. Anastuksen kohteeksi jäi arviolta n. 650 000 taideteosta. Heti sodan jälkeen liittoutuneiden joukot alkoivat palauttaa Kolmannen valtakunnan alueen taiteenkeräyspisteistä löytyneitä taideteoksia valtioille, joista ne oli anastettu. Tästä huolimatta natsien anastaman taiteen määrästä noin 20 % eli yli 100 000 teosta on edelleen kateissa.

Natsien taidერიkoksia on selvitelty Euroopassa ja Yhdysvalloissa aina 1940-luvulta lähtien. 1990-luvulla, toista maailmansotaa koskevien arkistojen avauduttua tutkimuskäyttöön, alkoi tämän aihepiirin tutkimuksessa uusi, aktiivisempi vaihe. Tuolloin nostettiin esille kansainvälisen tutkimusyhteistyön merkitys, jota korostettiin myös Yhdysvaltain ulkoministeriön ja Holocaust Memorial Museumien järjestämässä Washingtonin konferenssissa ”Holocaust Era Assets” vuonna 1998. Tässä yhteydessä luotiin natsien taideanastuksia koskevalle tutkimukselle yhteiset periaatteet ja toimintamallit, jotka 44 osanottajavaltiota tuolloin hyväksyivät. Konferenssi antoi valtioille myös sysäyksen perustaa komissioita ja laitoksia tutkimaan holokaustin aikakauden taideanastuksia. Washingtonin konferenssin periaatteissa korostettiin erityisesti valtion kokoelmien tutkimisen tärkeyttä. Useissa maissa tutkimus pääsikin nopeasti käyntiin. Myös Suomella oli edustajat kyseisessä konferenssissa, mutta Suomen valtion osalta käytännön toimenpiteisiin ei ryhdytty.

Suomessa on tähän saakka ajateltu, että Saksan kansallissosialistien taidერიkokset eivät kosketa Suomea. Tämä oletus perustunee siihen, etteivät suomalaiset taidekokoelmat joutuneet toisen maailmansodan aikana natsien anastustoiminnan kohteiksi. Asiaa voidaan kui-

tenkin tarkastella myös toisesta näkökulmasta: Päätyikö suomalaisiin taidekokoelmiin Saksan kansallissosialistien käsien kautta kulkenutta taidetta? Tätä aihepiiriä tutkitaan Jyväskylän yliopistossa tutkimusprojektissa DEAL eli *Eurooppalaisen taideperinnön jakajat – Suomi Saksan kansallissosialistien anastaman taiteen vastaanottajamaana*. Koska aihetta ei ole tutkittu Suomessa aiemmin, elää aihepiirin ympärillä yhä olettamuksia, jotka perustuvat virheellisiin johtopäätelmiin.

Usein esimerkiksi otaksutaan, että natsien taideanastukset rajoittuvat sotavuosiin 1939–45, eikä taiteen hankkiminen ulkomailta olisi tuolloin ollut mahdollista suomalaisille taiteenkerääjille. Tästä syystä saksalaisten sotasaaalista ei siis olisi voinut päätyä Suomeen.

Tosiasiakin kuitenkin on, etteivät natsien taideanastukset kosketa pelkästään toisen maailmansodan aikaa. Saksan kansallissosialistien anastamaa taidetta levisi taidemarkkinoille aina Adolf Hitlerin valtaannoususta, vuodesta 1933 lähtien ja sitä liikkuu yhä taidekaupan piirissä. Niinpä taideteoksia, joiden omistajuusketjussa on epäselvyyksiä, on ollut kansainvälisillä taidemarkkinoilla, ja siten suomalaistenkin taiteenhankkijoiden saatavilla, paitsi ennen toista maailmansotaa ja sen jälkeen myös toisen maailmansodan aikana. Suomen hyvät suhteet kansallissosialistiseen Saksaanhan saattoivat edesauttaa anastetun taiteen kulkeutumista Keski-Euroopasta Suomeen sota-aikanakin.

Suomalaiset hankkivat toisen maailmansodan aikana ulkomaista taidetta myös Ruotsista, ensisijaisesti Tukholman taidemarkkinoilta. Sinne, kuten muihinkin puolueettomiin maihin on raportoitu tulleen sodan aikana myytäväksi natsien anastamaa taidetta.

Taideosten hankkiminen Suomeen onnistui myös ulkomailla toimivien taiteenvälittäjien avulla. Arkistomateriaali todistaa, että muutamilla suomalaisilla taiteenkerääjillä oli 1930-40-luvuilla kontaktit eräisiin eurooppalaisiin taidekauppiaisiin, jotka tekivät yhteistyötä Saksan kansallissosialistien taideanastusorganisaatioiden kanssa. Näiden seikkojen valossa on täysin mahdollista, että Suomeenkin on päätyneet natsien käsien kautta kulkenutta taidetta.

Yleensä suhtaudutaan skeptisesti siihen, että suomalaisissa ulkomaisen taiteen kokoelmissa voisi olla natsihistorian omaavia teoksia. Oletetaan, että mikäli kokoelmaan ei kuulu joko natsien halveksimia moderneja teoksia tai heidän ihailemiensa vanhojen mestareiden teoksia, kokoelmassa ei voi olla anastettua taidetta.

Tosiasia kuitenkin on, että Saksan kansallissosialistit ottivat haltuunsa taide-esineitä niiden taiteellisesta tai rahallisesta arvosta, taiteenlajista tai taidetyylistä riippumatta. Niinpä taide-markkinoille ja sitä kautta taidekokoelmiin on voinut päätyä kaikenlaatuisia ja -tasoisia anastettuja teoksia.

Usein myös ajatellaan, että suomalaisten taiteenkerääjien korkea moraali olisi estänyt natsien anastaman taiteen päätyemisen heidän kokoelmiinsa. Tuskinpa kerääjää houkuttelikaan liittämään kokoelmaansa teos, jonka historiaan liittyy rikos.

On syytä huomata, että vasta 1990-luvulla kansainvälisessä taidekaupassa alettiin tiedottaa provenienssitutkimuksen eli omistajuuteen liittyvän tutkimuksen tarve niiden teosten osalta, joiden vaiheita ei tunneta Kolmannen valtakunnan olemassaolon aikana.

Aiemmin Saksan kansallissosialistien anastaman taiteen liikkumista ei juuri kontrolloitu taidekaupan piirissä. Näin ollen teosten aikaisempia vaiheita ei kaupanteon yhteydessä useinkaan tuotu julki, minkä vuoksi natsien käsien kautta kulkeneita teoksia saattoi päätyä kerääjien kokoelmiin heidän itsensä siitä tietämättä.

Onkin perusteltua tutkia, onko Suomeen päätyneet Saksan kansallissosialistien anastamaa taidetta. DEAL-projektin tutkimus keskittyy suomalaisissa museokokoelmissa oleviin ulkomaisiin taideteoksiin, joiden provenienssissa eli omistajuusketjussa on aukko vuosien 1933–45 välillä.

Natsien takavarikoimaa taidetta on löytynyt museokokoelmista ympäri maailmaa. Tällaista taidetta on päätyneet museoihin paitsi teoshankintojen myös lahjoitusten yhteydessä. Useimmiten lahjoituksena tulneiden teosten kontekstitiedot, kuten hankintatiedot, ovat erittäin puutteelliset. Suomalaiset kerääjätahan olivat vain harvoin kiinnostuneita teosten edellisistä omistajista. Tästä syystä museokokoelmiin liitettävien esineiden omistajuusketju olisi syytä tutkia, jotta varmistuttaisiin siitä, ettei kokoelmiin päädy natsihistorian omaavia teoksia.

Kuopion taidemuseo sai vuonna 1990 Rakel Ilona Toivolan testamenttilahjoituksena hänen edesmenneen puolisonsa, diplomaatti Urho Toivolan (1890–1960), keräämän taidekokoelman. DEAL-tutkimusprojekti selvittää myös tämän kokoelman ulkomaisten teosten historiallisia vaiheita. Teoksista kaksi ovat provenienssitutkimuksellisesta näkökulmasta katsottuna osoittautuneet avainteoiksi: unkarilaisen Mihály Munkácsyn *Mooses ja Israelin kansa matkalla luvattuun maahan* ja ranskalaisen Edouard Manet'n *Nuoren tytön muotokuva*. Molempien maalausten kiilakehyksistä löytyi lakkasinetit, jotka heraldisen tutkimuksen myötä tunnistettiin itävaltalais-tshekkiläisen ruhtinaan, Josef Franz Hieronymus Colloredo-Mansfeldin (1813–1895) sineteiksi. Kuka oli tämä henkilö ja miten nämä teokset olivat siirtyneet hänen taidekokoelmastaan diplomaatti Urho Toivolan taidekokoelmaan?

Colloredo-Mansfeld-suku omisti suuria maa-alueita Böömin ja Määrin alueella nykyisessä Tšhekkissä sekä Habsburgien monarkian aikaisessa Itävallassa. Suku oli satoja vuosia kartuttanut taide- ja asekeräilynsä, jota säilytettiin Opocnon linnassa Tšhekkoslovakiassa. 1900-luvun vaihteessa kokoelma käsitti noin 11 000 esinettä. Myös Josef Franz Hieronymus Colloredo-Mansfeld (1813–1895), joka oli sukunsa 5. ruhtinas, jatkoi tämän kokoelman kartuttamista. Opocnossa sijaitsevan pääkokoelman lisäksi Colloredo-Mansfeldeilla oli Tšhekkoslovakiassa taidekokoelmat Zbirohin ja Dobriksen linnoissa.

Sinettien perusteella Kuopion taidemuseossa olevat Manet'n ja Munkácsyn teokset ovat aiemmin kuuluneet Opocnossa säilytetyyn ruhtinaan kokoelmaan. Colloredo-Mansfeldeille tämä taidekokoelma oli suuri ylpeyden aihe, eikä siitä koskaan myyty teoksia. Tätä seikkaa tukee se, ettei Manet'n ja Munkácsyn teoksis-

ta löydy myyntiin viittaavia merkintöjä, kuten taidekauppojen, huutokauppahuoneiden ja kuljetusliikkeiden luettelointi-, varastointi- tai hintamerkintöjä.

Taiteilijoiden tuotantoon erikoistuneet taidehistorioitsijat eivät myöskään tunne Toivolan kokoelmaan päätyneitä teoksia, mikä tarkoittaa sitä, ettei niitä ole dokumentoitu huutokauppa-, myynti- tai näyttelyluetteloihin eikä taiteilijoiden tuotantoa esitteleviin julkaisuihin. Nämä seikat viittaavat siihen, että teokset ovat kuuluneet yksityiskokoelmaan, eikä niitä ole myyty julkisen taidekaupan piirissä.

Miten Manet'n ja Munkácsyn teokset siten erkaantuivat ruhtinaan kokoelmasta? Tämän asian selvittämiseksi on perehdyttävä Tshekkoslovakiassa asuneen Colloredo-Mansfeld-suvun ja heidän kokoelmansa historiaan, johon erityisesti toinen maailmansota ja Saksan kansallissosialistit jättivät pysyvät jälkensä.

Colloredo-Mansfeld-suku ja toinen maailmansota

Kun saksalaiset vuonna 1939 miehittivät Tshekkoslovakian, alkoi saksalainen protektori välittömästi koota maan kulttuuriomaisuutta Kolmannen valtakunnan tarpeisiin. Suuri määrä arvoesineitä saatiin saksalaisten haltuun juutalaisomaisuuden massatakavarikoinneilla. Takavarikointi ei kuitenkaan rajoittunut pelkästään ei-arjalaisiin, vaan sen uhreiksi joutui myös germaanisiksi yksityis- ja julkisia kokoelmia. Miehittäjän suurimman mielenkiinnon kohteena olivat erityisesti Tshekkoslovakian aatelistiperheiden taidekokoelmat.

Colloredo-Mansfeldien omaisuuden takavarikointi natsien toimesta alkoi vuonna 1940 Dobriksen linnasta. Suku oli julistettu Kolmannen valtakunnan viholliseksi, koska sen miespuoliset jäsenet olivat vuonna 1938 allekirjoittaneet aateliston vetoamuksen, jossa luvattiin uskollisuutta Tshekkoslovakian kansalle ja vaadittiin, ettei Sudeettialuetta luovuteta Saksalle.

Vuosina 1941–42 Gestapo takavarikoikin koko suvun omaisuuden Tshekkoslovakiassa ja Itävallassa. SS-joukkojen alaisuudessa toimiva Gestapohan huolehti Kolmannen valtakunnan vihollisiksi luokiteltujen henkilöiden omaisuuden takavarikoimisesta.

Saksan kansallissosialisteista erityisesti SS-joukkojen johtaja Heinrich Himmler tun-

Kuva 1. Ruhtinas Josef Franz Hieronymus Colloredo-Mansfeldin (1813–1895). Colloredo-Mansfeld-suvun omistuksessa olevasta julkaisusta Fünfzig Jahre, joka on tehty kultahääpäivän kunniaksi v. 1891.

si henkilökohtaista kiinnostusta Colloredo-Mansfeldien omaisuutta kohtaan. Hänen kerrotaan muun muassa vierailleen säännöllisesti Opcnon renessanssilinnassa sen jälkeen, kun linna oli takavarikoitu suvulta. Himmler oli kiinnostunut taiteesta ja muiden natsijohtajien lailla hän keräsi omaa taidekokoelmaa. Siitä, laajensiko Himmler kokoelmaansa Opcnossa säilytettävien teosten avulla ei ole dokumentteja. Asemansa puolestahan hänellä olisi ollut tähän erinomaiset mahdollisuudet.

Protektoraatissa Gestapon tehtävänä oli avustaa siellä toimivia anastusorganisaatioita arvoesineiden hankkimisessa. Vaikka taide-esineiden takavarikoiminen Tshekkoslovakiassa toteutettiin pääasiallisesti noudattaen määräyksiä ja sääntöjä, jotka valtio tai protektori oli asettanut, on raportoitu, että maasta katosi rekisteröimätöntä taide-esineistöä Gestapon toimesta. Näiden joukkojen tiedetään anastaneen omaisuutta paitsi Kolmannen valtakunnan hyväksi myös omiin tarpeisiinsa. Siispä Colloredo-Mansfeldienkin omaisuutta saattoi kadota Tshekkoslovakiasta Gestapon välityksellä.

Saksan kansallissosialistit olivat perustaneet erityisiä kulttuuriomaisuuden anastustoimintaan keskittyneitä joukko-osastoja, joiden tehtävänä oli hankkia valtiolle ja sen johtohenkilöille arvotaidetta sekä myydä ja hävittää rappiotaidetta Saksasta ja sen miehittämiltä alueilta. Tärkeimpiä hankintametoja, pako-

Kuva 2. Colloredo-Mansfeld -suvun päälinna Opcno.

tettua ostoa ja anastusta, suojasi byrokraattinen lainsäädäntö. Tšhekkoslovakiassa toimivia natsien anastusorganisaatioita olivat muun muassa Heeresmuseum, Sonderauftrag Linz ja Einsatzstab Rinnebach, jotka kaikki osallistui-
vat Colloredo-Mansfeldien omaisuuden takavarikoimiseen.

Heeresmuseum oli perustettu Prahaan vuonna 1939 ja se keskittyi takavarikoimaan Tšhekkoslovakian linnojen, kirkkojen, museoiden ja yksityisasuntojen sotahistoriallista taidetta ja esineistöä. Heeresmuseumiin sijoitettiin esineistöä mm. Zbirohin ja Opcnon linnoista.

Hitlerin Linziin suunnitteleman Führer-museon kokoelman kartuttamisesta vastasi erityiskomissio Sonderauftrag Linz, joka valikoi kokoelmaan parhaat esineet kustakin miehitetystä maasta. Colloredo-Mansfeldien omistamasta Zbirohin linnasta Führer-museoon valittiin numismaattinen kokoelma ja Opcnon linnasta vanha asekoelma, aseita käsittelevät kirjat ja arkistomateriaali.

Colloredo-Mansfeld-suvun taidekokoelman takavarikoinnista oli päävastuussa ERR:n alaisuudessa toimiva Einsatzstab Rinnebach. Vuonna 1940 perustetun ERR:n (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) tehtävänä oli turvata ja kuljettaa Saksaan tieteellistä, historiallista, kulttuuri- ja

taide-esineistöä. Organisaatio aloitti toimintansa Tšhekkoslovakiassa vuonna 1941, missä sen tehtävistä oli vastuussa kapteeni Rinnebachin johtama osasto Einsatzstab Rinnebach. Se työskenteli maassa lokakuusta 1941 kesäkuuhun 1943 ja sen pääkohteena olivat Böömin ja Määrin juutalaisten ja aateliston kokoelmat. Einsatzstab Rinnebachin tiedetään vieneen omaisuutta kaikista Colloredo-Mansfeldien linnoista: Dobriksesta, Opcnosta ja Zbirohista.

Myös kommunistihallinto takavarikoi taidetta

Tšhekkoslovakiassa operoiva natsien taideanastuskoneisto luokitteli takavarikoidut taideteokset neljään kategoriaan. Esineet, joilla oli erityisen suuri arvo Kolmannelle valtakunnalle kategorioitiin ensimmäiseen luokkaan. Tällaisia olivat erityisesti Führer-museoon valitut esineet. Kategoriaan kaksi kuuluivat esineet, joilla oli museoarvo. Tällaiset esineet sijoitettiin protektoraatissa oleviin museoihin, joissa ne olivat lainassa Kolmannelta valtakunnalta. Kategoriaan kolme luokiteltiin teokset, joilla oli kaupallista arvoa ja jotka voitiin myöhemmin likvidoida esimerkiksi huutokaupoissa. Kategoriaan nel-

jä luokiteltiin esineet, joilla ei ollut sanottavaa museo- tai kaupallista arvoa. Esineet varastettiin Tshekkoslovakiaan odottamaan mahdollisia jatkotoimenpiteitä.

ERR luettelo anastamansa teokset käyttäen luettelointikoodina anastetun kokoelman haltijan nimen alkukirjainta ja juoksevaa numeroa. Tällainen koodi, C6, löytyy myös Munkácsyn maalauksen kääntöpuolelta. Olisiko siis ERR rekisteröinyt tämänkin teoksen?

Manet'n teoksesta sen sijaan tällainen merkintä puuttuu. Ranskalaisen impressionistin Manet'n *Nuoren tytön muotokuva* edusti natsien silmissä arvotonta rappiotaidetta. Taiteenhan tuli olla esittävä, viimeistelyä ja värien luonnonmukaisia. Natsijohtajat tai Kolmannen valtakunnan museot eivät halunneet modernia taidetta omiin kokoelmiinsa, mutta he ymmärsivät, että teoksista voitiin hyötyä muulla tavoin. Niitä muun muassa vaihdettiin ulkomaille saksalaisten taidemakua vastaaviin teoksiin. Modernien taideteosten vaihtoarvo oli kuitenkin huono. Yhtä vanhan mestarin teosta vastaan joutui antamaan jopa 25 modernia teosta. Mitä todennäköisimmin Manet'n teos olisi luetteloinnin yhteydessä luokiteltu neljänteen kategoriaan ja jätetty Tshekkoslovakiaan varastoon odottamaan sopivaa vaihtokauppatilaisuutta.

Mihály Munkácsy edusti puolestaan Saksan kansallissosialistienkin hyväksymää akateemista koulukuntaa ja oli lisäksi kansainvälisesti erittäin tunnettu taiteilija. Näillä perusteilla hänen teoksensa olisi luokiteltu korkeampaan kategoriaan kuin Manet'n teos. Koska protektoraattia pidettiin sota-aikana turvallisena säilytyspaikkana taide-esineille, on mahdollista, että Munkácsynkin teos jätettiin sinne odottamaan jatkotoimenpiteitä. Natsithan jättivät suurimman osan Tshekkoslovakiasta anastamaansa taide-esineistöä varastoitavaksi mm. linnoihin ja luostareihin protektoraatin alueelle. Siellä oli useita keräyspisteitä, joihin tuotiin anastettuja teoksia myös muualta miehitytyiltä alueilta. Sodan loppuvaiheessa, natsien peräytyessä liittoutuneiden tieltä, taiteen keräyspisteet jäivät liittoutuneiden haltuun.

Tshekkoslovakia vapautui toukokuussa 1945 Neuvostojoukkojen tuella saksalaisesta miehityksestä. Sodan jälkeen kommunismin vaikutus oli maassa vahva. Tämä vaikutti luonnollisesti aatelissukujen asemaan, myös Colloredo-Mansfeldeihin. Jo ennen vuotta 1948, jolloin kommunistinen puolue otti vallan maassa, valtio alkoi kansallistaa omaisuutta. Kansallistaminen tapahtui esimerkiksi taka-

varikoimalla valtiolle natsien yhteistyökumppaneiden ja isänmaan pettureiksi luokiteltujen omaisuus. Myös natsien vainoamaa Colloredo-Mansfeld-sukua syytettiin natsimielisyydestä, minkä johdosta vuonna 1947–48 koko suvun omaisuus valtiollistettiin. Tämän jälkeen perhe muutti Tshekkoslovakiasta. Suvun omaisuus, taidekokoelma mukaan lukien, jäi kuitenkin kommunistien haltuun.

Taidemarkkinat Tshekkoslovakiassa 1950-luvulla

Kaksi aiemmin Colloredo-Mansfeld-suvun omistuksessa ollutta teosta, Mihály Munkácsyn *Mooses ja Israelin kansa matkalla luvattuun maahan* ja Edouard Manet'n *Nuoren tytön muotokuva*, kuuluvat Kuopion taidemuseon kokoelmiin. Teokset omisti vuoteen 1960 saakka diplomaatti Urho Toivola. Mistä ja milloin Urho Toivola siten hankki nämä teokset?

Urho Toivola ei itse dokumentoinut ulkomaisen taiteen hankintojaan, mutta tähän mennessä kootun tutkimusmateriaalin perusteella näyttää todennäköisimmältä, että diplomaatti Toivola olisi hankkinut Manet'n ja Munkácsyn teokset Tshekkoslovakiasta, jossa hän toimi suurlähettiläänä vuosina 1953–1957. Hankintakanavien ja -mahdollisuuksien selvittämiseksi on syytä tarkastella Tshekkoslovakiassa ja sen taidemarkkinoilla 1950-luvulla vallinnutta tilannetta.

1950-luvulla Tshekkoslovakiassa vallitsivat otolliset taidemarkkinat; arvotaidetta oli saatavilla runsaasti ja edulliseen hintaan. Tämä johtui suurelta osin maan kommunistisen hallituksen välinpitämättömästä suhtautumisesta kulttuuriomaisuuteen, jota se alkoi käyttää hyväkseen valtion taloudellisen tilanteen parantamiseksi. Niinpä kansallistetuista taidekokoelmista alettiin poistaa kommunistisen hallituksen näemyksen mukaan arvotonta kulttuuriesineistöä.

Kansallisella kulttuurikomissiolla, NKK:lla (Narodni kulturni komise), oli valta päättää kansallistettujen esineiden kohtalosta. Se muun muassa keräsi taide-esineitä keräyspisteisiin, joissa ne luettelointiin ja luokiteltiin kolmeen ryhmään: Tshekkoslovakian taidelaitoksiin jääviin sekä ulkomailla ja kotimaassa myytäviin esineisiin. Esimerkiksi huutokaupoissa, joissa realisoitiin aatelisperheiden kansallistettua omaisuutta pystyi kuka tahansa hankkimaan taide-esineitä pilkkahintaan. Suuri osa näistä esineistä päätyi ajan myötä katukauppaan.

Tshekkoslovakian taidemarkkinoilla liikkui

1950-luvulla runsaasti taidetta, jonka alkuperä oli hämärä. Yksityishenkilöiden kautta epäselvän omistusketjun omaavaa taide-esineistöä oli levinnyt markkinoille jo heti sodan jälkeen natsien jälkeensä jättämistä taiteenkeräyspisteistä sekä näiden hallussa olleista rakennuksista. 1950-luvulla oman käden oikeutta käytettiin puolestaan NKK:n taidevarastoissa sekä linoissa oleviin kansallistettuihin arvoesineisiin.

Tshekkoslovakian valtio kansallisti myös aateliston linnat, jolloin ensimmäisen kategorian linnat, kuten Opcno, määrättiin yleisölle avoimiksi museoiksi. Tiedetään, että Opcnon linnasta varastettiin taide-esineitä kommunistivallan aikana. Tämä tapahtui kokoelmia valvovien virkamiesten avustuksella. Mikäli natsit jättivät Manet'n ja Munkácsyn teokset säilöön Opcnoon, saattoivat ne myöhemmin kadota linnasta tätä kautta. Teosten pieni kokohan olisi tehnyt niistä helpon anastuskohteen. Olisivatko maalaukset sitten päätyneet pimeille markkinoille? Toisen maailmansodan jälkeisessä Tshekkoslovakiassahan mustan pörssin taidekauppa kukoisti, taideteokset vaihtoivat nopeasti omistajaa eikä omistajuuden vaihdoksia juuri dokumentoitu.

Tshekkoslovakiassa 1950-luvulla vallinneen yhteiskunnallisen tilanteen vuoksi on mahdollista, että myös suomalaiselle diplomaatile, Urho Toivolalle, on tarjottu asemapaikkaan tilaisuutta edullisiin taidekauppoihin. Toivolahan oli henkilökohtaisesti kiinnostunut ulkomaisesta taiteesta ja Urho Toivolan pojan, diplomaatti Joel Toivolan (1915–1999), mukaan hänen isänsä osti aina tilaisuuden tarjoutuessa taidetta, joka miellytti hänen silmäänsä. Urho Toivolan tiedetään hankkineen taideteoksia myös Prahan lähettiläsvuosinaan. Siitä, keneltä tai mistä hän teoksia hankki ei ole valitettavasti säilynyt dokumentteja. Tutkimustietojen perusteella Toivolalla ei kuitenkaan ollut varaa sijoittaa taiteenhankintaan suuria summia. Erityisesti 1940-luvulla hänen taloudellinen tilanteensa oli heikko, eikä tilanne juuri parantunut 1950-luvulla Toivolan siirtyttyä lähettiläksi Tshekkoslovakiaan, jossa lähetystön henkilökunnan palkkataso oli alhainen. On selvää, ettei Urho Toivola olisi pystynyt hankkimaan kokoelmaansa Manet'n ja Munkácsyn tasoisten taiteilijoiden teoksia, ellei hän olisi saanut niitä huomattavan edullisesti. Miten Toivola sitten hankki nämä teokset omistukseensa?

Tiedetään, että Tshekkoslovakian valtion virkamiehet hankkivat haltuunsa kansallistettuja taide-esineitä, joita myymällä he pa-

ransivat taloudellista asemaansa. Koska virkamiehiä kiinnosti nimenomaan ulkomainen valuutta, teoksia tarjottiin joko ulkomaille tai maassa oleville ulkomaalaisille henkilöille. Urho Toivolalla oli työnsä ansiosta erinomaiset kontaktit paikallisiin virkamiehiin, joten on mahdollista, että Manet'n ja Munkácsyn teokset olisivat voineet päätyä Toivolan kokoelmaan juuri Tshekkoslovakian valtion virkamiehen välityksellä.

Taiteenkerääjänä Toivola epäilemättä tunsikin hyvin myös Tshekkoslovakian taidemarkkinat. Ei siis voida sulkea pois sitäkään mahdollisuutta, että Toivola olisi hankkinut Manet'n ja Munkácsyn teokset esimerkiksi NKK:n järjestämästä huutokaupasta, valtion laillistamalta taidekauppiaalta tai pimeiltä markkinoilta, jotka nekään eivät olleet aivan vieras asia Toivolalle.

Valitettavasti teosten omistajuudenvaihdoksia on vaikeata dokumentoida aukottomasti. Tutkimus ja yhteistyö sekä Colloredo-Mansfeld-suvun että tshekkiläisen tutkimuskeskuksen *Documentation Centre for Property Transfers of Cultural Assets of WW II victims* kanssa kuitenkin jatkuu ja tuottaa toivon mukaan lähitulevaisuudessa lisää informaatiota Toivolan kokoelmassa olevien teosten vaiheista.

Colloredo-Mansfeldien taidekokoelma nykypäivänä

Kun Tshekkoslovakiassa vuonna 1989 siirryttiin kommunistisesta järjestelmästä demokraattiseen, alkoi valtio palauttaa vuonna 1948 takavarikoitua omaisuutta sen alkuperäisille omistajille. Myös Colloredo-Mansfeld-suku, jonka omaisuus joutui sekä Saksan kansallissosialistien että kommunistien takavarikoimaksi, on saanut vähin erin omaisuuttaan takaisin. Vuonna 1996 valtio palautti suvulle Dobriksen ja Zbirohin linnan ja toukokuussa 2003 Opcnon linnan. Colloredo-Mansfeldien Opcnon taidekokoelmasta on tähän mennessä saatu takaisin noin 8000 esinettä, mutta noin 3000 on yhä kaiteissa. Teoksia on kadonnut kokoelmasta pimeitä väyliä pitkin vuosien 1942 ja 1989 välillä. Suvun omistuksessa olleita teoksia saattaa siis löytyä yksityisistä tai julkisista taidekokoelmista mistäpäin maailmaa tahansa.

Lukemattomat taidekokoelmat kokivat Euroopassa vuosien 1933–1945 aikana saman kohtalon kuin Colloredo-Mansfeldien taidekokoelma. Jotta anastettujen teosten vaiheita pystyttäisiin selvittämään, vaatii se avointa ja pit-

käjänteistä kansainvälistä tutkimusyhteistyötä. Natsien taideanastusten tutkiminen onkin globaalia palapeliä, jossa jokainen löytynyt pala on korvaamaton. Tässä työssä myös Suomessa tehdyllä tutkimuksella on tärkeä rooli.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Hakkaraisen ja Koivulahden arkisto, Jyväskylä
Kirjearkisto, haastattelut
Kansallisarkisto, Helsinki
Rakel ja Urho Toivolan arkisto
Kuopion taidemuseo, Kuopio.
Rakel Ilona Toivolan arkisto

Painetut lähteet

Cepicka, Ladislav (1998): *Czech Republic. Spoils of War 5*. Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste, Magdeburg. Deutschland.
Fishko, Robert (1997): "Looted art and the art dealer". Hector Felicianon haastattelu.
www.artdealers.org/press/looted.html, 11.10.04. Art Dealers Association of America. USA.
Foreign Economic Administration (1945): *Looted art in Occupied Territories, Neutral countries and Latin America: Preliminary report* May 5, 1945. <http://docproj.loyola.edu/laiot.html>, 11.10.2000. Cultural Property Research Foundation Inc. USA, 1998.
Genealogisches Handbuch des Adels, Fürstliche Häuser Band IX, 1971. Deutschland.
Harclerode, Peter & Pittaway, Brendan (2000): *Lost Masters*. The Guernsey Press Co.Ltd. Great Britain.
Jirasek, Pavel (1995): *Czech Republic. Spoils of War 1*, Koordinierungsstelle der Länder für die Rückführung von Kulturgütern beim Senator für Bildung, Wissenschaft, Kunst und Sport, Bremen. Deutschland.
Jirasek, Pavel (2001): *Restitution-art.cz-data bank and*

website. Spoils of War, Special Edition. Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste, Magdeburg. Deutschland.

Kundra, Ondrej (2002): *After all, nobody killed him*. Respekt 25/2002. <http://respekt.inway.cz/english/priloha-eng-2002-25-01.php>. 21.8.2003. Czech.
Larmola, Heikki (2003): "*The Czechoslovak path*": A Communist route to power monopoly in 1943–1948 within the framework of "Mitteleuropa", great power setting, and the Soviet sphere of interests. Helsingin yliopisto, Valtiotieteen laitos.
Lauder, Ronald (1998): *Plenary session on Nazi-confiscated art issues*. <http://www.state.gov/www/regions/eur/holocaust/heac4.pdf>, 17.1.2001. Bureau of Public Affairs, U.S. Dept. of State. USA.
Livingston, Kevin (2003): Court orders Opatov castle restitution, Prague Post 21.-27.5. 2003.
<http://respekt.inway.cz/english/priloha-eng-2002-25-01.php>. 21.8.2003. Czech.
Nicholas, Lynn. H. (1995): *Rape of Europa – the Fate of Europe's treasures in the Third Reich and the Second World War*. Vintage Books, New York. USA.
Petropoulos, Jonathan (1996): *Art as politics in the Third Reich*. The University of North Carolina Press. USA.
Petropoulos, Jonathan (1998): *Art looting during the Third Reich: An Overview with recommendations for further research*. <http://www.state.gov/www/regions/eur/holocaust/heac4.pdf>. 17.1.2001. Bureau of Public Affairs, U.S. Dept. of State. USA.
Rothfeld, Anne (2002): *Nazi Looted Art, The Holocaust records preservation Project*. Part 2. www.archives.gov/publications/prologue, 16.9.04. US National Archives & Records Administration. USA.

Kirjoittajat ovat tutkijoita Jyväskylän yliopiston Taiteiden ja kulttuurien tutkimuksen laitoksella. Artikkeliliitty tutkimusprojektiin "Eurooppalaisen taideperinnön jakajat – Suomi Saksan kansallissosialistien anastaman taiteen vastaanottajamaana"